

Bor és répa: Lorenz Eiseler éneke Karl Rueber tokaji kapitány törökök felett aratott győzelméről

Molnár Dávid (Tokaj-Hegyalja Egyetem, Sárospatak)

Répa, bor és csatatér, avagy: kinek, miért és miről?

Hogy ki volt Lorenz Eiseler? Nem tudjuk. Hogy pontosan miről írta ezt a kis művet?¹ Csak találgatunk. És hogy miért írta? Csak sejtjük. Ez az a sejtés, amely a szerzővel és művével kapcsolatos feltételezéseink kiindulópontja lehet.

Tózsza-Rigó Attila részletesen összefoglalta a bécsi borkereskedő Eiseler család magyarországi kapcsolatait.² És habár az 1580-as évekből Lorenz/Laurentius nevű Eiselert nem ismerünk (csak egy évtizedekkel korábban elhunyt ilyen nevű családtagról tudunk), mégis logikus lenne e borkereskedők akár tágabb családi környezetében keresnünk a vers íróját, aki a könyv címe alapján szintén bécsi. A vers címzettje nem más, mint a „tokaji hős”, Karl Rueber von Püchsendorf kapitány, akinek a testvére az a Hans/Johannes Rueber von Püchsendorf báró, aki 1568-tól 1584-es haláláig a felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitány.³ Ez azért fontos, mert ő az, aki a felső-magyarországi végvidék katonai ellátmányáért is felelős volt, és ezen keresztül a Tokaj-hegylajai borok kereskedelmére is befolyással volt.⁴ Karl Rueber 1576-tól lehetett tokaji főkapitány,⁵ és ezt a tisztséget 1583-as haláláig viselte is. Eiseler versén kívül Caspar Pilciustól is ismerünk egy 1583-ban

1 EISELER 1581.

2 TÓZSA-RIGÓ 2022 – lásd kötetünkben.

3 PÁLFFY 1997, 272.

4 TÓZSA-RIGÓ 2022 – lásd kötetünkben.

5 Erre utal az Osztrák Állami Levéltárban (Österreichisches Staatsarchiv) őrzött 1576 őszi folyamodvány, amely Karl Ruebert új tokaji főkapitánynak nevezi (ÖStA Hoffinanz-Ungarn RN 33. Konv. 1576. október fol. 1–4).

kiadott epithalamiumot, amely Karl Rueber házasságát ünnepli Margareta a Landau baronesse-szel.⁶

Mindezeket figyelembe véve arra következtethetünk, hogy költőnk, ha nem is kereskedő tagja az Eiselereknak, de saját tehetsége szerint más úton-módon mégiscsak megpróbálta előmozdítani a család kereskedelmi ügyeit. Erre utalhat az előszó végén a mondat, amely nem csak magát, hanem az övét is a címzett oltalmába ajánlja: „Hisco itaque et me meosque fidei tuae commendo.” Mintha Laurentius a család egy vagy túl fiatal, vagy egy szerény képességű irodalmi faktora, értelmiségi lobbistája lenne. Ráadásul a jelek szerint olyannyira szerény képességű (vagy olyannyira fiatal?), hogy össze is keveri a két testvért egymással, vagy egyszerűen nem is tud róla, hogy akkoriban nem egy, hanem két Rueber is hadakozik a végeken. Ez azonban további kérdéseket is felvet a szöveggel és szerzőjével kapcsolatban.

Először is, miért gondoljuk azt, hogy összekeverte a két testvért? Erre rögtön a legkézenfekvőbb válasz az ajánlás címezése, amely *dux summi Pannoniae superioris*-nak nevezi Ruebert. Ez vagy humanista retorikai játék (bár egy megszólításban fölöslegesnek tűnik, hiszen a hivatalos címnek nagyobb a becse), vagy Eiseler csupán nem volt tisztában a titulusokkal. A fenti megnevezés valószínűleg a *supremus capitaneus partium regni Hungariae superiorum*-ra utal. Áruklodó lehet az is, hogy Eiseler egyszer sem írja le Tokaj nevét, márpedig Karl Rueber hivatalosan *supremus capitaneus in Tokai* volt. Viszont megnevezi Kassát, ami megint csak Hansra/Johannesre utal, aki a fenti cím birtokosaként egyben kassai kerületi főkapitány is, és Eiseler művében innen vezeti ki seregét a dicsőséges csatába. Ez a tévedés arra utal, hogy az Eiseler család – fogalmazzunk úgy – nem volt a tűz közelében.

Tózsá-Rigó Attilától tudjuk, hogy 1574-ből van nyoma Hans Rueber és a másik bécsi „borklán”, a Stamp család üzletelésének, akik a 16. század közepén az Eiseler családba be is házasodtak.⁷ Hogy Pálffy Géza ugyanerre az adatra utal-e, nem tudom, de az Österreichisches Staatsarchiv iratára hivatkozik, amely szerint Rueber a Dunán szállított tokaji bort a Német-római Birodalomba.⁸ Nem tudjuk, mi történt az 1570-es évek közepe után Rueber és a bécsi borkereskedők között, de az biztosan állítható, hogy Karl Rueber tokaji kapitány és Hans Rueber kassai generális személyét csak az keverhette össze egymással, aki nem ismerte és semmilyen kapcsolata nem volt a Kassai–Nagysárosi–Tokaji körzettel. Ha az Eiseler családnak bármiféle érdekeltsége lett volna az 1580-as évek elején Tokaj környékén, akkor nem követnek el ekkora malórt.

6 Ugyanebben a kötetben Pilcius patrónusának, Hansnak is dedikált egy törökverésre szabott parafrázist a 79. szolttarra. PILCIUS 1583, K4–K5^v, L2^r–L3^v. Ezenkívül Mento Gogreff, Hans Rueber udvari papja többek között a két Ruebernek ajánlotta evangélikus vitairatát. GOGREFF 1579.

7 TÓZSÁ-RIGÓ 2022 – lásd kötetünkben.

8 PÁLFFY 2015, 121.

Hans Rueber zu Pixendorf (1529–1584), a tokaji kapitány Karl Rueber testvére

A tanulmány címében a répa nem egyszerűen a Rueber család nevére utal (*Rübe*), hanem az alig száz éve nemességet nyert család címerére is, amelyen nincs más, mint egy jó kövér répa.⁹ A fent említetteken kívül több olyan költeményt is ismerünk, amelyek Hans Rueberről, jobban mondva halála alkalmából íródtak.¹⁰ Az alkalmi versek kedvelt technikája, hogy a dicsőített személy nemesi címeréről külön címervertet, vagy egy vers részeként a címer motívumait járják körül. A Rueber család címeréről egyik humanistának sincs semmi mondanivalója, vagy ha lenne is, nincs merszük megverselni. Talán nem találják a megfelelő jelképes, retorikai fogást a répán, hiszen könnyen válhatna nevetség tárgyává. Mi viszont – megkésett humanista gesztusként – vettük magunknak a bátorságot, hogy a tanulmány címében a bécsi borkereskedőkkel saját nemesi szimbólumával, a répával kapcsoljuk össze a Felső-Magyarország katonai élelmészéért és takarmányozásáért is felelős Ruebert.

Már Bécsből nézve is távoli, szinte egzotikus, háborús vidék a tokaji terület, hát még az 1200 kilométernyire lévő Strasbourgból. És ilyen távolságból, közvetlen ismeretségi kapcsolatok nélkül nem is csoda, ha összekevernek két kapitányt a végeken. A fennmaradt Eiseler-nyomtatvány viszont azt sejteti, hogy a család megpróbált valamiféle üzleti pozíciókat szerezni a felső-magyarországi/tokaji borpiacon. Így utólag persze elég félresikerült próbálkozásnak tűnik, még akkor is, ha nyilván másféle ajándékokkal is kedveskedtek Eiselerék Rueber(ék)nek. Hogy sikerült-e valamit elérniük, egyelőre nem tudjuk, mert nincs nyoma annak, hogy bármilyen borkereskedelmi üzletet kötöttek volna a régióban.

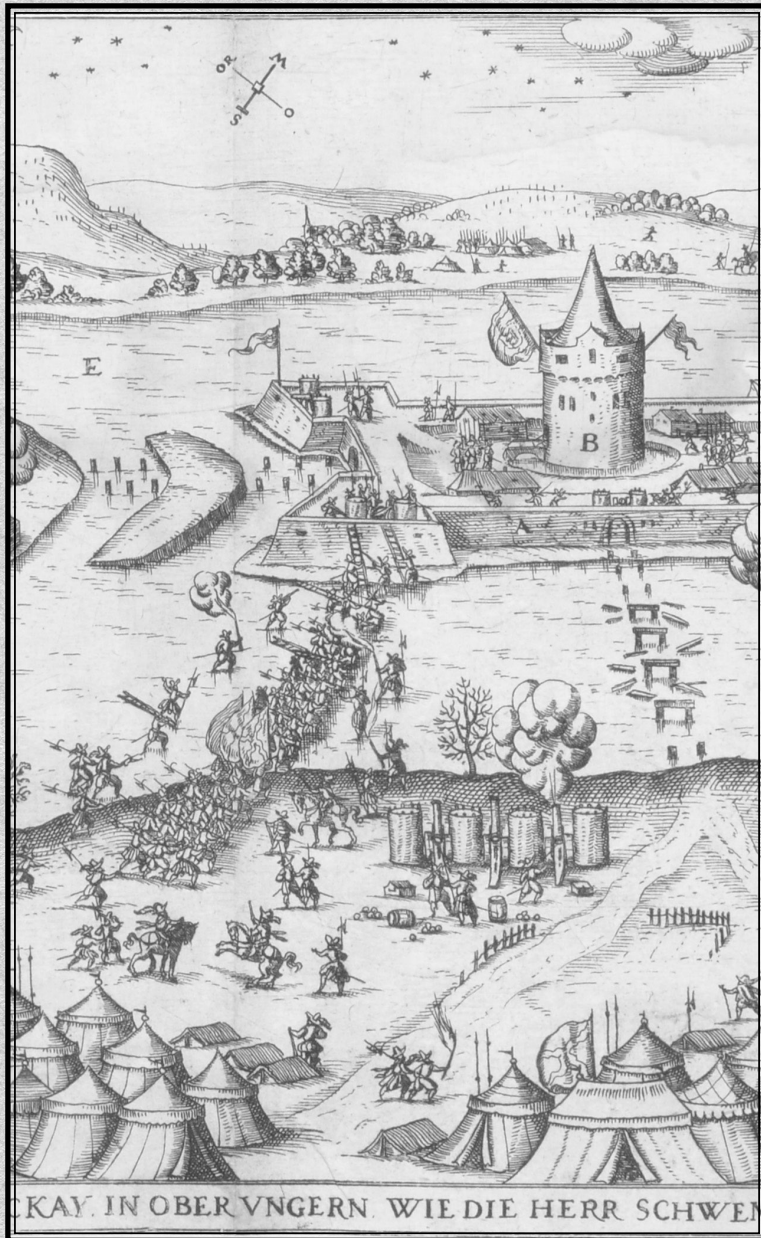
Strasbourgól az üzleti célok is még tisztán körvonalazódhatnak, azonban a végvidéki területek, személyek, kapcsolati hálók, valamint az események kontúrjai már könnyen összefolynak, elhomályosodnak. Így vetődhet fel aztán az a kérdés is, hogy milyen győzelmet ünnepel szerzőnk. Erre könnyű választ adni, mert a 40–42. sorban azt írja, hogy az ütközet július idusa után hat nappal, vagyis 1580. július 21-én történt. Ez az 1580. július 19-ei nádudvari diadal lehet, amelyet három nagyobb, egymásból következő összecsapás előzött meg az évben.

Ennek első epizódja 1580. február 14-én inkább csak egy portya, amikor is Karl Rueber tokaji, valamint a kassai, ecsedvári és kállói kapitányok Nádudvar városán rajtaütöttek. Ezt levélben panasolja el a budai pasa Hans Ruebernek:

„Továbbá a kassai Ernut kapitány és Rüber atyjafia az tokaji kapitány, az ecsed vári, és kállai kapitány, 12 eresztött zászlóval, 200, kocsi gyalogokkal, ezön februariusnak 14. napján, az Hortoba vizén túl Nád udvar várasára ütöttek, környül vötték és a rév helöket mind meg száguldották, látták hogy az vizek, és az költöző helyök nem szolgáltattanak nekik, Döbröczön felé igazodtanak és onnét möntenek el. Efféle gyüleközésöknek, ingörködésöknek, várak alá száguldásoknak, les hányásoknak, barmok, ménösök, juhok

⁹ BUCELIN 1672, 198.

¹⁰ *Epitaphia* 1585. És egy másik strasbourgi kiadás: FRISCHLIN 1601, Qq5^r–Qq6^v.

Tokaj vára (1602)

elragadásoknak, faluk dúlásinak, rablásoknak; út állásoknak, jámbor úton járókra támadásoknak kiket koncolnak, kiket fogva visznek, az frigyben mindön ellenközö dolgoknak, semmi szünetjük nincsen, mi nagy nyilván előtökben adjuk, de látjuk, hogy semmit véle nem gondoltok, és semmitül meg nem tiltjátok.”¹¹

A következő már nagyobb veszteségeket okozott a töröknek, ez az 1580. áprilisi hatvani vásárütés. Kara Üvejsz, budai pasa április 19-ei levelében ismét panaszkodik, de már Habsburg Ernő osztrák főhercegnek (1553–1595):

„Mint ím mostan is Szent György havának 21. napján az ifjú Bátori István, Rüber atyjafiával, szakmári kapitánnyal, egri kapitánnyal, Homonnai Istvánnal, és az környül való végbeli kapitányokkal egy mást értvén; sok némötöt és magyart egyben gyűjtvén, ez meg nevezött némöt urak és magyar urak, kapitányok, némöt magyart, lovagot, gyalogot öt ezörnél többet, fegyverökkel melléjük vévén, értötték hogy az hatvani bég Budára jött, ilyen ártalmas dolgot míveltenek hogy az hatalmas császár vára alá Hatvanra rohantanak, az várasát, majorját égették, dúlták, sok embört megöltenek; sokat sok marhákkal kincsel el vittének, az császár adója szedő embört is mindön marhájával és sok kincsel el vittek röggeltül fogván tíz óráig ellenköztenek, sok kárt és röttenetösségöt míveltenek, hisszük hogy hírtökkel vagyon, de azt nem hihetjük, hogy római császár akaratjából mívelték; hanem ha fíd, vagy Rüber akaratjából ha mívelték volna, ha úgy nem volna, ennyi fő némöt, magyar urak kapitányok, ennyi haddal fegyverrel föl készülvén illyen ártalmas dolgot nem míveltek volna, möly dolog semmi hithöz nem illik.”¹²

Erre válaszul a magyar renegát, Sehszüvár (Sásvár)¹³ szolnoki bég június 20-án rajtaütött az Eger alatti Maklaron. A kis mezővárost feldúlta és a lakókat elhajtotta vagy levágta („Gyermekeket mint juhokat fogdosák”).¹⁴

A „zsvány Sásvár bég” vérszemet kapva további bosszúhadjáratot szervezett a nyáron a Tokaj–Kálló térség települései ellen, ami a fent említett Nádudvari csatában végződött, ahonnan végül maga a szolnoki bég is csak nagy nehezen tudott elmene-külni. Mindhárom keresztény támadást Karl Rueber nevéhez (is) köthetjük, és mindhármát a Hans Rueber parancsnoksága alá tartozó várak kapitányai hajtották végre.

11 TAKÁTS–ECKHART–SZEKFÜ, *Budai basák*, 1915, 210–211 (no. 182). Lásd még: Ács, kiad., RMKT XVI/11, 1999, 442–443.

12 TAKÁTS–ECKHART–SZEKFÜ, *Budai basák*, 1915, 215 (no. 185).

13 Sásvár bégről lásd: Ács 2002.

14 Ács, kiad., RMKT XVI/11, 1999, 164–165 (241–248, 265–292. sor).

Csata Hatvan mellett (1594)

Nehéz megítélni, mennyi igaz mindabból, amit olvashatunk Eiselnél, de feltűnően kerüli a konkrét nevek, helyek és a csata eseményeinek leírását. Négy másik korabeli forrást is ismerünk, amelyek a nádudvari csatáról írnak. Összehasonlításképpen nézzük meg ezeket közelebbről, és vessük össze Eiseler leírásával:

- 1) [Szepesi György?] *Sásvár bég históriája* (1580)¹⁵
- 2) [Caspar Bsclagngaul] *Ein news Liedt von dem Scharmützel und Niderlag* (1580)¹⁶
- 3) Szamosközy István, *Történeti maradványai*¹⁷
- 4) Istvánffy Miklós, *Historiarum de rebus Ungaricis* (1622)¹⁸

A nádudvari csatáról azt tudjuk, hogy a maklári rajtaütés sikerén felbuzdulva Sásvár bég nagyjából háromezer főnyi seregével 1580. július 16-án megindult a nyári betakarítások idején bőségesnek ígérkező zsákmányszerzésre. A több csapatra szétszóródott törökök végigdúlták a Hortobágyot, majd Rakamaz települést. A nagyjából 3000 marhát és 600 rabot a Hajdúnánás, Hajdúböszörmény, Balmazújváros, Nádudvar, Püspökladány, Karcag, Törökszentmiklós útvonalon akarták Szolnokig hajtani.¹⁹

A rakamazi rajtaütés hírének hallatán Geszti Ferenc, diósgyőri kapitány gyorsan reagált, és 300 fős csapatával a török után indult. Közben a környező végvárakból is felzárkózott Geszti mellé a magyar, német katonákból álló erősítés, amellyel egy nagyjából 1000–1200 fős sereggé terebélyesedett a diósgyőri kapitány csapata.²⁰

A fennmaradt források más-más személyeket tesznek meg a csata irányító-főszereplőjének, és kicsit másképp beszélnek el a csata lefolyását is. Eiseler szövege miatt fókuszáljunk Karl Rueber alakjára, akit költőnk természetesen a csata főszereplőjének tesz meg. Eiseler szövegéből semmi konkrétumot nem tudunk meg, ami nem is csoda, mert a 351 sornyi versben csupán 30–35 sor jut a csatára. Eiseler szerint Rueber Kassából vonult a törökre (vagyis mint fentebb már említettem, ez Hans Rueber lenne, de nem tudunk semmilyen jelentősebb törökveréséről 1580-ból). Azt nem írja, hogy merre vonul a keresztény sereg, csak azt, hogy a török észreveszi a csapatmozgást. Rueber kelepcébe akarja csalni a törököt, ezért katonáival az erdő(!) mélyére vonul. De ezt észreveszi a török, úgyhogy az erdőből kijönnek. Támadásba lendül a keresztény sereg, és le is győzi a törököt. Kiszabadítják a keresztény foglyokat, és sok zsákmányt is szereznek. Ennyi a történet.

Eiseler szövegében mindössze két nem antik, és nem mitológiai tulajdonnév szerepel: Kassa és Rueber (márpedig Kassához nem Karl, hanem Hans tartozik).

15 SZEPESI 1581. Modern, kritikai kiadás: Ács, kiad., RMKT XVI/11, 1999, 157–172, jegyzetek: 429–443.

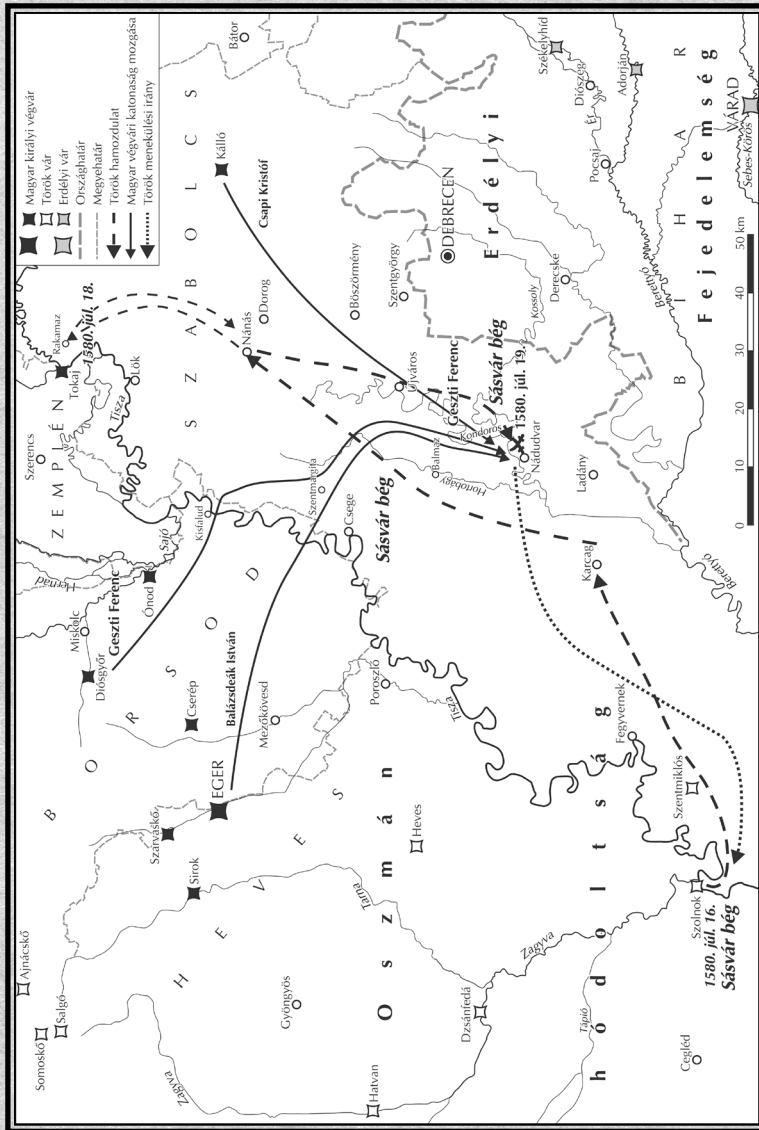
16 BSCHLAGNGAUL 1580. Összefoglalása és a forrásértékű részek átírása: Ács, kiad., RMKT XVI/11, 1999, 440–441.

17 SZILÁGYI, kiad. *Szamosközy István...*, 1876, 208–210.

18 ISTVÁNFY 1622, 554–555.

19 Lásd a következő oldalon jelzett útvonalat. <https://goo.gl/maps/jJB2zCyNZ4qGbYds5>

20 BALÁZS 2001, 233–237.

Sásvár bég hadjárata (térkép: Nagy Béla)

Nem tudjuk, hol történt az összecsapás, és azt sem, hogy kik voltak Rueber katonái, és pontosan ki volt az ellenfele. A csata mintha csak magától megesett volna valahol valamiért.

Ehhez képest a többi forrás sokkal részletesebb összefoglalót ad. Annak ellenére, hogy mind Szamosközy, mind Istvánffy „szakszerűbb” leírását adják a csatának, és annak ellenére is, hogy a magyar énekszerző lazítja az elbeszélését a szokásos, meglehetősen közhelyes és unalmas bibliai párhuzamokkal és kötelező moralizálással, a legfontosabb forrásunk mégis kétségtelenül a Sásvár bégről szóló magyar históriás ének. A kései olvasónak az az érzése a szöveget böngészve, hogy amennyire a kissé értelmetlennek ható Eiseler távoli, úgy a magyar szerző, még ha részese nem is volt, de térben és időben az eseményekhez nagyon is közel volt. Ismeri a terepet, a helységneveket, és a csata szereplői sem vesznek valami távoli egzotikus derengésbe. A szakirodalom a Nádudvartól nem túl messze, nagyjából 70 kilométernyire lakó Szepesi György mezőtúri papot sejtí a SEEPESI akrosztichon mögött.²¹

Habár Szepesi elbeszélésének központi hőse Geszti Ferenc diósgyőri várkapitány, mellette a másik hős Karl Rueber. Mivel nem akarok elveszni a nevek és helyek részleteiben, ezért csak Rueberrel foglalkozom. Az ének elején ezt olvashatjuk (5–12. sor):

„Emlékezünk azért nagy szép dolgokról, / Isten félő, jámbor, vitéz urakról,
/ Geszti Ferentznek jó vitézségéről, / Kegyetlen Sásvár bégnak veszedelméről.
// Egyetemben az jó Ruber Karollyról, / Császárnak tokai kapitányáról,
/ Ez esztendőbeli jeles harcokról, / Magyaroknak sok jó szerencségekről.”

Az előzményekről, vagyis a hatvani vásárütesről is szót ejt, és ezzel kapcsolatban mindkét Ruebert megemlíti (69–76, 89–92. sor):

„Fel indítá Isten az magyarokat, / Ruber Carolt és Colonitz Berthalant, /
Velek öszve az Katai Ferentzet, / Ez országnak mint jámbor hű hadnagyát.
// Ezek mellé nagy sok jó vitézeket, / Magyarat, sárgát és vasas németeket, /
El indíták harmad fél ezer népet, / Égettették Hatvannac ő vásását... / Láták
akkor magyarok emberséget, / Ruber Caroly, Katai vitézségét, / Magyar
vitézeknek serénségeket, / Török főknek hamar el vételeket.”

Emiatt panaszkodik aztán Kara Üvejsz budai pasa „Ruber János” felső-magyarországi főkapitánynak a következő sorokban (145–148):

„Ezen nagy haragja Veiz basának, / Azért igen ír az Ruber Ianosnak, / Hogy
meg szegte volna frigyét császárnak, / Oka volna az nagy szörnyű romlásnak.”

21 A históriás énekről és Szepesi Györgyről lásd még: Ács 2002, 381–388.

A beszámolóik szerint tényleg sok zsákmányt szereztek a keresztények, sőt Szamosközy szerint még 25 tevét is elragadtak.

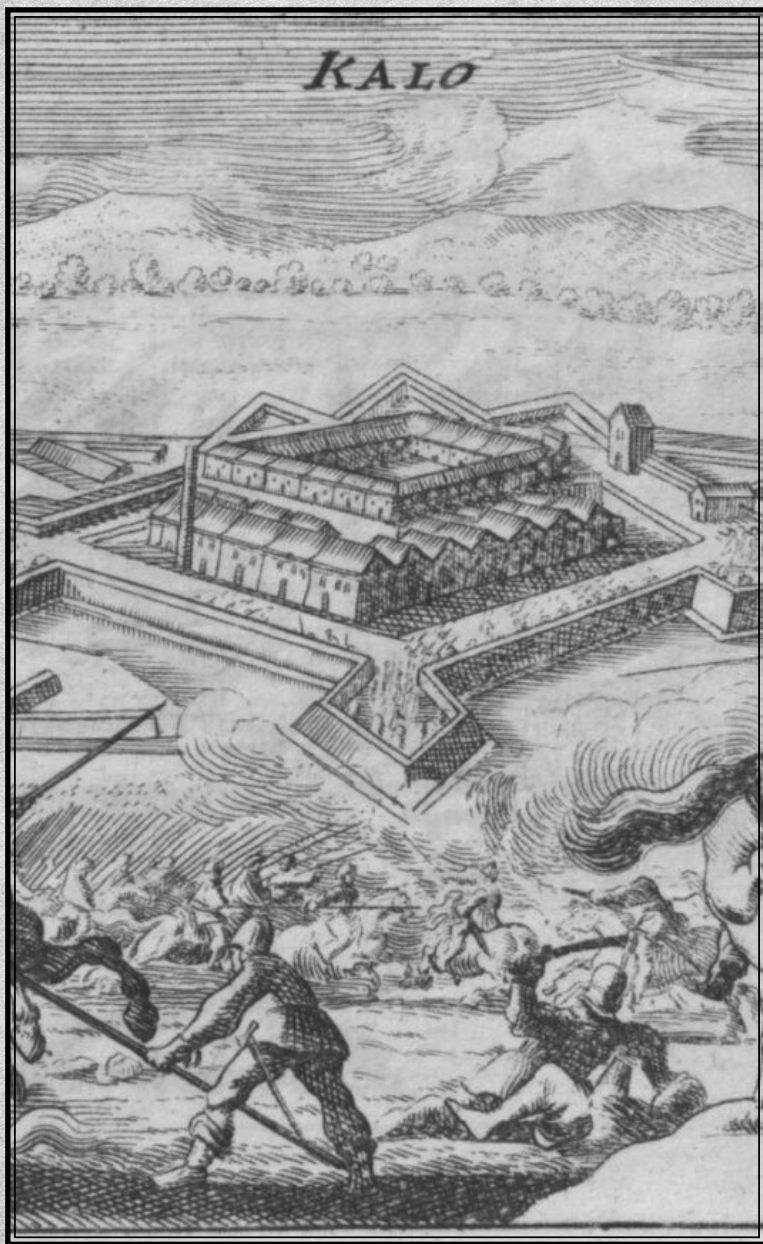
Szepesi énekének 106–112. versszakai alapján rekonstruálható, hogy mi történt a csata július 19-ei, keddi napja előtt. Hétfőn az egri katonák rajtaütöttek egy török csapaton, akiket levágtak, foglyul ejtettek és megfutamítottak, majd Balmazújvárosba vitték a zsákmányt (429–432. sor):

„Elevenen huszonkettőt fogának, / Fejeket is egynéhányat szedének, /
Három ezer barmot szabadítanak, / Új Várason ezekkel nyugodának”.

Közben Karl Rueber a főként Tokaj környékén verbuvált német katonáival és Csapi Kristóf, kállói kapitány is szorongatja a szolnoki béget, de beesteledik, és Hajdúböszörménytől visszavonulnak ők is Balmazújvárosba. Másnap mindannyian csatlakoznak a Geszti Ferenc vezette főerőhöz, amelynek aztán jobbszárnyát Rueber irányítására bízzák. Nádudvarnál érik utol a béget, aki már csatarendben várja őket. Legyőzik, sok török főembert lekaszabolnak és foglyul ejtenek, Sásvár maga is alig tud elmenekülni. Az Eiselernél olvasható erdőről nem tesz említést az énekszerző. Kelepcéről viszont van egy – talán csak általános értelmű – megjegyzése, amikor a menekülő törököket a környék lakossága levadássza a Hortobágyon (529–536. sor):

„Mert réteken sokan gyalog legények / Törökeket sok ideig keresék, /
Sokat benne Hortobágyban ölének, / Kilenc százig mindenestől veszének.
// Kiért téged, Úr Isten, mi dicsérünk, / És örökké mindenkor magasztalunk,
/ Hogy az törben kit vetett volt minekünk, / Az ellenség belé essék helyettünk.”

A másik három forrás nem említi törvetést.

Nagykálló (1604)

Mint látható, Eiseler szövegéhez képest Szepesi műve részletekben és nevekben is sokkal gazdagabb. A strasbourgi nyomtatvány viszont se a seregek létszámáról, se a törökök veszteségeiről, de még a törökök létszámbeli fölényéről sem ír semmit. A veszteségek tekintetében mindegyik forrás következetes és nagyjából egyforma számokat hoz, kivéve Szamosközyt: Szepesi szerint 250 török halt meg, Istvánffy 300 halottról, 400 fogolyról és 13 megszerzett zászlóról ír, Bsclagnaul az elesettek számát nem említi, de 300 fogolyról és 9 zászlóról tud. Szamosközy szerint 1200 töröknek vágták le a fejét és tűzték karókra a falakon. A seregek létszáma Szepesinél 3000 török és 1200 keresztény, Istvánffynál 2000 török és 800 keresztény, míg Szamosközynél 2500 török és 1500 keresztény.

Eiselernél központi stratégiai elem az erdő, ami mellett kibontakozik a csata. De a 112–117. sorokban is említi a „sűrű erdővel borított hegyeket”, ami Nádudvar környékén egészen biztosan nem volt. Ezt a többi forrás sem említi, sőt Szamosközy ki is hangsúlyozza, hogy a menekülő töröknek azért sem volt esélye, mert Nádudvartól Szolnokig olyan síkság terül el, amelyen semmilyen erdő és semmiféle domb nem emelkedik, ahol el lehetett volna bújni: *ad Zolnocum usque nullis silvarum aut collium impedimentis extenditur*. Valószínűleg nádasra gondolhatott Eiseler. Balázs Sándor szerint miközben Geszti követte a török sereget, Balázsdeák István és Rácz István hadnagyokat nagyjából 400 lovassal előreküldte, hogy azok a törököt megelőzve Nádudvar határában a mai Töröklaponyagon elrejtőzzenek a nádasban. Így aztán Sásvár bég túlerőben lévő serege a Geszti vezette főszereg és a két hadnagy 200–200 fős lovascsapata közé került, ahol azt szét is verték.²²

A leshányás ezek szerint nem csupán Eiseler költői motívuma. Balázs Sándor nem adja meg a nádasban való magyar tőrállítás forrását. Talán Takáts Sándortól vette, aki azt állítja – Balázssal nem teljes összhangban –, hogy Balázsdeák 400 lóval, valamint egy bizonyos Báthory 200 lóval és Geszti a diósgyőri csapatával állítottak le, amibe belesétált a török. Takáts tehát nem bontja két seregrészre a keresztény sereget, de nem árulja el, honnan származnak ezek az információk.²³

Fontos azt is megjegyezni, hogy valamiért se Istvánffy, se Szamosközy – annak ellenére, hogy több vezért is felsorolnak – nem említik Karl Rueber nevét a csatával kapcsolatban, pedig Szepesinél Geszti mellett a legfontosabb szereplő. A német nyelvű ének szerzője viszont Hans és Karl Ruebert is megnevezi, ez utóbbit oroszlánként harcoló hősnak látja, aki katonáit – miként Eiselernél is – beszéddel buzdítja. (Szepesinél Geszti mondja el buzdító beszédét.)

A fenti források tárgyyszerűségéhez és adatgazdagságához képest Eiseler szövege valami távolból révedő fikciónak tűnik. Az előszóban említett hiteles emberektől származó szóbeli beszámolók és levelek is inkább a valóság mázát hivatottak felkenni a költeményre, mert ha tényleg lettek volna ilyen hírvivők, akkor biztos, hogy az ifjú Eiseler nem intézi el 30 sorban a csata leírását, amelyben az egyetlen

22 BALÁZS 2001, 234–235.

23 TAKÁTS 2010, 127.

Neue Zeitung auß Ungern/

Aluch gründlicher vnd war-

haffter Bericht: Welcher massen der *Safuar* *Bascha* von *Siget* / sampt andern dreyen *Beegen*, den 9. *Augusti* / dieses 1587. *Jars* / ober die *fünff* tausende *stärck* herauß gefallen / vnd bey *Siben* zehen *Dörffer* verbrennet vnd verheret / auch ein gute an-
zal *Christen* auffgebebt / gefenglichen mit sich gefüret. Aber
in ihrem zu ruck ziehen / bey *Sarkan* *Zigethe*, vngesehrzwo meyl
wegs von *Kanischa* / von den vnsern angetrossen / vnd ver-
mittels *Göttlicher* hülf / *Kitterlichen* seind erlegt
worden / mit allen *circumstantijs* auff's
fleißigste beschrieben.

Gedruckt zu *Nürnberg* / durch
Leonhard *Heustler*.

M. D. LXXXVII.

Híradás Sásvár bég egy másik hadjáratáról, 1587

konkrétum – a többi kortárs forrás tükrében meglehetősen valószínűtlennek tűnő – csapdaállítás a „négyzetű kerek erdőben”. Mindezek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Eiseler történelmi forrásként használhatatlan, inkább egy a műfaj közhelyeiből építkező győzelmi éneket próbált megszerkeszteni, hogy egy eljövendő és felvirágzó üzleti kapcsolat reményében a felső-magyarországi (vagy csupán a tokaji?) főkapitánynak kedveskedjen vele a család. De mi ez az irodalmi műfaj, amire Eiseler választása esett, az *epinicion*?

Az epinicion műfaja és Eiseler költeménye

Calepinus definíciója szerint *epinicion*nak neveznek a görögök valamilyen győzelem feletti ünneplést (görögül is megadja: ἐπι + νικάω).²⁴ Ekkor éjszaka is világító győzelmi tüzeket gyűjtanak, amelyek e győzelem felett érzett örömet hivatottak kifejezni. Irodalmi szempontból Suetoniust idézi a Nero császárnak komponált győzelmi laudációk miatt. A Calepinus-szótár 1585-ös, magyar nyelvű meghatározásokkal is bővített kiadásában pedig a következőt olvashatjuk az *epinicia* szócikknél: „Győzödelemért való örvendetes, és ditsíró ének, győzödelemek ditsíretire iratott versek, avagy Győzödelöm vers.”²⁵ Latin nyelvű formájával is lehet találkozni: *carmen triumphale*. Az *epinicion*-köteteket elnézve fontos ismérve lehet a műfajnak, hogy a dicső esemény után nem sokkal készül el, és – Tinódi énekeihez hasonlóan – hírközvetítő funkciója is van. Az ismert nyomtatványok alapján kijelenthető, hogy még vagy az ünnepelt esemény évében, vagy a rá következő évben, amíg friss hírértéke volt, meg is jelent. Az alkalmi költészetnek egy olyan öszvér alműfaja ez, amely akár a történetírás nemesebb kritériumaival is bírhat, és így történelmi forrásként is használható. Ez utóbbi természetesen Eiseler szövegére nem igaz.

Monok István szerint Eiseler az *Academia Sturmiana* diákja volt, és művét eredetileg iskolai feladatként írta.²⁶ A vers kvalitásait elnézve ez a feltételezés meggyőzőnek tűnik. Színvonalra valamilyen iskolai ujjgyakorlatra emlékeztet, sok az erőltetett szó- és szóösszetétel-ismétlés, a metrum kedvéért – ha úgy jön ki a lépés – az igeidők következetes használatát akár ugyanazon mondaton belül sem tartja be, és némely hasonlata annyira átgondolatlan, hogy a vers dicső címméjére nézve – legalábbis – balsejtelmes. (Például Ruebert a földön fekvő halott Hektórhoz hasonlítani nem tűnik túl átgondolt megoldásnak, 339–342. sor). Ez az érdekesebb lehetőség, vagyis ha a költeményt mint iskolai gyakorlatot olvassuk. A másik lehetőség viszont az, hogy az ifjú kereskedőcsemete csapnivaló költő, és ez egy ennek

24 „*Epinicia, -orum* {Giuochi & feste per le vittorie}(ἐπινίκια), Graeci vocant celebritates pro parta victoria, ab ἐπι et νικάω, cuiusmodi sunt ignes nocturni pyraeque, quae ad primum statim victoriae nuntium in testimonium publicae laetitiae accenduntur, sollemnes praeterea supplicationes, et aliae id genus sollemnitates, quibus partae victoriae gaudium solemus testari. Suetonius vero accipit pro carminibus in laudem victoris compositis, cum in Nerone scribit: Sequenti die laetum inter laetos cantaturum, epinicia, quae iam nunc sibi componi oporteret.” CALEPINUS 1555, 151f.

25 CALEPINUS 1586, 367. Modern kiadása: CALEPINUS 1912, 106.

26 MONOK 2022 – lásd kötetünkben.

megfelelően pocsék vers, amellyel – jobb híján – azért megpróbáltak a tokaji és/vagy felső-magyarországi főkapitány(ok)nál lobbizni. Ezt a feltevést az mondatja velem, hogy *epinicion* műfajmegjelölésű költeményekkel és/vagy kiadásokkal alig-alig találkozni a 16–17. században. Sőt egyetlen kivételtől eltekintve, ami viszont inkább a műfaj paródiája (lásd lejjebb Balásfi könyvét), se az RMK, se az RMNy nem ismer ilyen című könyvet. Egy iskolai gyakorlattól elvárható lenne, hogy valami általánosabb műfajban csinosítsák képességeiket a diákok. (Persze ez sem lehet érv az iskolai gyakorlat ellen, mert lehet, hogy csak egyszerűen panegirikuszt kellett írniuk, aminek előkelőbb címet adott Lorenz Eiseler.)

A fenti Calepinus-féle meghatározáson kívül a műfajnak van egy szűk, mondhatni elit hagyománya is: Pindarosz olimpiai győzelmi ódái. Az *epinicion* pedig nagyon rugalmas műfaj mind tematikájában, mind méretében és versformájában. A XVI. században számos kiadása létezik Pindarosznak görögül és latinul is, tehát nem lehetett ismeretlen ez egy diák számára, pláne nem, ha az *Academia Sturmiana* kötelékeiben tanult. Ha megnézzük az *epinicion/epinicia* című korabeli műveket, akkor tematikusan a következő kategóriákat lehet elkülöníteni:

- 1) Tényleges csatáról, ütközetről szóló dicsőítő ének.
- 2) A győzedelmes Krisztusról és/vagy egyházzal szóló himnikus, bibliikus vagy teológiai mű.²⁷
- 3) Egyetemi fokozat megszerzésére, vagy valamilyen hivatali kinevezésre mint győzelemre írott dicséző költemény.²⁸

Számunkra az első kategória az érdekes, ebből van a legtöbb, és Eiseler műve is ide tartozik, vagyis valamilyen sikeres hadi vállalkozás feletti dicső öröm megéneklése. Mint fentebb említettem, ilyen című könyvet az RMK és RMNy Eiseler művével együtt (amelynek viszont még nincs RMK száma) csupán kettőt ismer. Ha költői értékei miatt nem is, de emiatt mégiscsak figyelemre méltó a könyv. A nemzetközi könyvtermésben is gyér *epinicion*-kiadások közül pár példát említenék. Az egyik a tényleg epikus méretű 1571-es lepantói csata terjedelmes győzelmi éneke, amelyik azért érdekes, mert a szerző az *epiniciont* egyfajta zoltárparafrazisként a 46. és 144. zoltárral gyúrta össze.²⁹ A másik példa is azt mutatja, hogy elsősorban röplap jellege volt ezeknek a humanista munkáknak: II. Henriket ünnepli Calais 1558-as visszafoglalásáért az a rövid, csupán 49 hexameterből álló győzelmi ének, amely ugyanabban az évben jelent meg Párizsban.³⁰ Érdemes még megemlíteni Jan

27 Csak pár példa erejéig. A legismertebb ezek közül: CALVIN 1544. Nagyobb terjedelmű *epinicion*: RAVINUS 1541. Egy Melanchthonnak ajánlott *epinicion* bibliai parafrázisokkal: SIBER 1556, 227–259. Érdekes magyar példája ennek Balásfi Tamás Nagy Benedekre írott gúnyversei. A gunyorosnak szánt, karaktergyilkos „hitvitában” saját győzelmét feltételező és ünneplő Balásfi ezeket szintén *epinicia* címen adta ki: Balásfi 1616.

28 Például: SCHOPPE–PAREUS 1598.

29 PACHNELITHUS 1572.

30 LEODEGARIO 1558.

Szpáhi katona

Kochanowski terjedelmes, érdekes metrumban megírt *epinicion*ját, amely Báthory Istvánt ünnepli Livónia és Połock visszaszerzéséért.³¹

Eiseler *epinicion*jának a szerkezete nagy vonalakban követi a panegirikusok szerkezetét, de mégis néhol hevenyészettnek tűnik, mintha a vers részei egymáshoz kevésbé passzoló darabokból lennének egymásra hányva. Nincs meg az a kohéziós erő, amely gördülékennyé tenné a „történetet”. A tartalmilag jól különválasztható szövegegységek nehézkesen illeszkednek egymáshoz, és sokszor csupán szövegtölteléknek tűnő, indokolatlan sorokkal van kipárnázva a vers. Monok István feltételezését erősíti az is, hogy a költemény mintha több különböző versből, vagy versrészletből lenne összekalapálva. Nagyjából így néz ki a szerkezete:

- Invokáció (1–9. sor)
- Rueber bemutatása (10–33. sor)
- [Invokáció 2, folytatás] (34–39. sor)
- A török sereg „szemléje” (40–53. sor)
- A török vezér beszéde katonáihoz (54–68. sor)
- A török kegyetlenkedéseinek leírása (69–86, 112–160. sor)
- Dániel álma és annak magyarázata (87–111. sor)
- A török kegyetlenkedéseinek oka, vagyis a bűnök allegorikus alakjainak szemléje (165–215. sor)
- Rueber beszéde (225–243. sor)
- Rueber imája (245–259. sor)
- A keresztény sereg „szemléje” (260–285. sor)
- Csata (286–320. sor)
- Lezárás, Rueber dicsőítése és buzdítása (321–351. sor)

Ez a felosztás kissé sarkosnak tűnhet, mert ezeken kívül – ezeket mintegy megbontva – hosszabb-rövidebb töltelékreszek is vannak benne, amelyek még jobban lazítják az amúgy is illuzórikus egységesség érzetét az olvasóban. A legnagyobb jóindulattal sem lehet egységes szerkezetű, jól megkomponált szövegnek látni a verset. A fenti szakaszok mind gyengécske ujjgyakorlatnak tűnnek, többé-kevésbé jól elválasztható, de egymáshoz csikorogva illeszkedő tartalmi, retorikai részekből felépítve: ima, oráció, *exhortatio*, moralizálás, elmélkedés.

A szokásos múzσαι invokációval kezdődik a vers (1–9. sor), ez idáig rendben is lenne, azonban a 34–39. sorban újra nekirugaszkodik és még egyszer invokálja a múzsákat, mintha nem lenne ebből a múzsáknak egy is elég. A szöveget olvasva nehéz lenne megmondani, hogy miért fut neki még egyszer. A 10. sortól különféle mitológiai és antik történelmi példákkal feldicséri és egyben megrajzolja a vitéz hős, Rueber alakját. Ezután szólítja meg újra a múzsákat, de úgy, mintha az isteni lények előtt titok lenne, ki is ez a Rueber, és csak Eiseler kis összefoglalójából derülne ki számukra.

31 A címlapon olvasható dátum az 1582-es Jam Zapolski-i fegyverszünetre utal. KOCHANOWSKI 1583.

Most, hogy megtudták költőnktől, ki ez a Rueber (akit ráadásul kever Eiseler a testvérével), segíthetnének is Eiselernek megénekelni a tetteit.

És itt kezdődik el a történet, a 40. sorban. Itt olvasható az egyetlen konkrét adat is, hogy mikor esett meg az ütközet (igaz, két nap csúszással, de ennyi belefér). A török katonák nagyon általános leírása következik, akármilyen nemzet katonái is lehetnének. Bevett, közhelyes költői képeket használ. Az ismeretlen török vezér harcra és gyilkolásra, rablásra buzdítja orációjában a katonáit (54–68. sor), akik aztán portyára indulnak. Miután a török kisiet a színről, Eiseler beszúrja elmékedését Dániel álmaról, és a wittenbergi történelemszemlélet rövid összefoglalását adja (87–111. sor), aminek aztán egyenes következménye lesz az is, hogy egy későbbi részben a magyarok/keresztények sanyargatásának okára is választ talál. De addig is előbb még a török mindennapi kegyetlenkedéseinek a leírását folytatja ott, ahol a 86. sorban abbahagyta. Dániel álmanak a leírása és magyarázata olyan, mintha egy kötelezően beszúrt verses, filozófalgató betét lenne, ami feltűnően kilóg az egymással tartalmilag is összetartozó, törökökről szóló két (vagyis inkább egy) rész közül. Aztán a pusztítás és kegyetlenkedés általános képeire mintha hirtelen ráomolna, egy anya és gyermekei menekülését követhetjük az erdő kacskaringós sűrűjében, hogy az anya imáját még meghallgatva szem elől vesszük őket. Ki tudja, mi történt velük?

Ezek után ad választ arra, amit Dániel álomból már mindenki sejtethetett, hogy a tirannus török rablásának és pusztításának az oka nem más, mint lelkünk bűnös szertelensége, vagyis istentelenségünk (165–215. sor). Ez az a pont, ahol a tradícióknak megfelelően Eiseler megpróbál valami mélyebb allegorizálásba kezdeni, de nem sikerül neki.

Az allegorikus alakok felvonultatásának kötelező és semmitmondó jellege miatt itt megint az az olvasó érzése, hogy költőnk félbehagyta, megunt, vagy legalábbis összecsapta ezt a részt. Töröktől való veretésünk oka az Álnokság, Gőg, Bujaság, Élvezet és Pénzhajhászás (180–186. sor). Semmiféle ikonográfiai részlettel nem terhel minket, pedig ráférne erre a pár sorra. Aztán megint egy tartalmilag idekapcsolódó, de mégis betétszerű részt olvashatunk a részegségből következő modortalanságról és kocsmai verekedésekről, valamint az őszintétlen, képmutató barátságról. Ez még mindig a mindennapi bűnök felsorolása, de az allegorizálásnak már nyoma sincs. Inkább tűnik – még általánosságában is – saját kocsmai élményének (187–205. sor).

Végre megérkezünk főszereplőnk, Rueber alakjához. Igaz, nem Tokajba, hanem Kassára. Itt a kapitány buzdító beszédet mond katonáinak (225–243. sor), majd meghallgathatunk egy imát is tőle (245–259. sor). Ezután a sereggel kivonul a kapun, miközben a humanista toposznak megfelelően asszonyok, leányok, valamint az otthon maradt férfiak zokogva és fohászkodva búcsúztatják a harcosokat. Az elvonuló keresztény sereg szemléje is nagyon elnagyolt és fáradt közhelyektől terhes. Végül maga a csata, amiről a mű szólna, nagyjából a 286. sorban kezdődik, és kb. a 320. sornál már örvendeznek is a győzelemnek. Ezek után Ruebert dicséri megszólítva magát a hőst és további dicső tetteket kíván neki.

Szintén az iskolai gyakorlat elméletét erősíti a források iskolás jellege is, ami különösebb filológiai kutakodás nélkül is feltűnő. Eiseler versének amúgy sem sok antik történelmi alakját Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzaiból* vette. A kimber háború hőisére, Caius Mariusra való utalása, valamint Marcus Claudius Marcellus híres párviadalára a gall királlyal, egyértelműen a görög történetírótól származik. Éppúgy, ahogy Gnaeus Pompeius Magnus hőstetteinek felemlegetése is.³² A római katonai szakszavak használata se tévesszen meg minket. Jó példa erre a *manipulus* kifejezés. Ezt olvashatta Liviusnál is, sőt Vegetiusnál is (ez utóbbi, legalábbis Eiseler olvasottságát feltételezve, kevésbé valószínű), mégis a legvalószínűbb, hogy ezt is Plutarkhoszból szeddegette össze.³³ Ha jobban megvizsgáljuk Eiseler költeményét, akkor az derül ki, hogy költőnk akár az asztalán heverő három-négy könyv segítségével is összedobhatta *epinicionját*. Plutarkhoszon kívül a következő szerzőket lehet pontosan beazonosítani: Vergilius, Servius és Ovidius. Nincs olyan mitológiai és geográfiai utalás, amely ne lenne meg ebben a két-három iskolás alpműben. (Ez nem jelenti azt, hogy ne használhatott volna fel mást is, csak arra célzok, hogy elméletileg ez a pár könyv is elég lenne az iskolapadból ahhoz, hogy megírja ezt a győzelmi éneket.)

A következő felsorolásban azért nem adok meg pontos forráshelyeket, mert minden egyes esetben több tucat találatot kéne felsorolnom. *Aonidák*: számtalan szöveghely Vergiliusnál, főleg Serviusnál és Ovidiusnál. *Phoebus*: nagyon gyakori, közhelyes jelzője Apollónnak, bárhol olvashatta, de százával található szöveghelyek a fenti három szerzőnél. *Pierides*: szintén sok szöveghely mindhárom szerzőnél. *Aurorával* kapcsolatban is számtalan szöveghelyet találhatunk, mégis az aurorai haj (*Aurora capillis*) miatt Ovidius *Metamorphose* (5.440) a legvalószínűbb. De pontosan olyan kontextusban, ahogyan Eiseler használja, sok szöveghelyet fedezhetünk fel Serviusnál is. *Syrtis*: főleg Serviusnál több tucat szöveghely, de Ovidiusnál is akad. A Bacchusra és így a borra utaló *Lyaeus* kifejezés két tucat helyen olvasható, főleg Serviusnál. A *Vulcanus* kifejezés is érdekes. Szinte biztos, hogy ezt a részt az iskolai alaptankönyv Servius ihlette (*In Vergilii Aeneidos libros 3.571.1–3.571.14*), ahol a kénes búzt vulkánok (Vezúv, Etna) felsorolásával magyarázza. Mivel a felperzselt vidéknek nincs a vulkáni kitörésekhez hasonló kénes szaga, ezért Eiseler a *sulfur* kifejezés használatával talán a mezőkön szétterülő lőporfüstre gondolt, ami ként is tartalmazott. Iskolás technikája itt érhető a leginkább tetten: a vulkánokat egyszerűen Vulcanusszal helyettesítette. Hogy ez tudatos-e és a geológiai értelemben vett vulkán kénes szagával tényleg a lőporfüstre utal, vagy – ha csak a felperzselt földekre gondolt – képzavar, eldönthetetlen.

A fenti példák felsorolása ismét megerősíti azt a gyanúunkat, hogy ez egy iskolapadon fabrikált házi feladat. Azt is megkockáztatom, hogy *epinicionja* megírásához elég volt csupán két könyvet használnia, amelyek, ha elég nagy zsebei voltak, még a ruhájában is elférhettek: Servius *Vergilius-kommentárját* és Plutarkhosz *Párhuzamos*

32 PLUTARKHOSZ 1978: *Pürrhosz – Caius Marius II*, 143–163 (11–27. szakasz), *Pelopidasz – Marcellus II*, 51–55 (6–8. szakasz), *Agészilaosz – Pompeius I*, 1053–1141.

33 PLUTARKHOSZ 1978: *Ibészzeusz – Romulus I*, 49 (8. szakasz).

életrajzait. A wittenbergi történet szemlélet kissé felszínes filozófiai betétje Dániel álmáról és a birodalmakról pedig a protestáns egyetemek Luther, Melanchthon és Johannes Carion nevéhez köthető közhelye. Ehhez még könyv se kellett, de amilyen mélységben karcolja a témát, nyugodtan feltételezhető, hogy a zsebébe egyik szerzőtől sem fért már bele semmi.

Összefoglalva: valószínűleg az Eiseler család egyelőre ismeretlen tagja írta az *epiniciont*. A szöveg színvonalából arra lehet következtetni, hogy eredetileg iskolai gyakorlatnak készült, és ha már ilyen „jól sikerült”, akkor a család üzleti érdekeit elősegítendő ajándékként ki is adták. Az alkalmi költészet alműfajaként az *epinicion* a pindaroszi győzelmi ódák mintájára íródott valamilyen konkrét – nem történelmi messzeségű – győzelmet dicsőítő ének, amely a panegirikusz műfaji jegyeit is óhatatlanul magán viseli. Mivel tárgya szerint a török elleni győzelemről ír, ezért a *turcica* irodalom közé sorolhatjuk, amelynek gyakori retorikai fogása a *lamentatio*, amely a pusztítás feletti kesergés, sirám költői eszköze.³⁴ Hogy a szöveg iskolai gyakorlatként milyen színvonalúnak számított, nem tudom megítélni. Mivel kinyomtatták, ezért feltételezhető, hogy ha nem is bírt a legkimagaslóbb kvalitásokkal, de azt a szintet azért megütötte, amely megengedte a mű kiadását és ajándékba küldését. Hogy végül a kis nyomtatvány eljutott-e a tokaji kapitányhoz, nem tudjuk, ahogy azt sem, hogy rajtunk – és esetleg Rueber, valamint talizmányúrújének hét ördögén³⁵ – kívül olvasta-e bárki is a verset. Egyetlen ismert példányát jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.³⁶

34 IMRE 1995. Ezen belül is az *Opera antiturcica* fejezet, 98–107.

35 A kortárs Ungnád Dávid azt írja Karl Rueberről, hogy „bátor katona, egyszersmind ördögös ember hírében állt, azt beszélték róla, hogy gyémánt talizmányúrújében hét ördögöt tartott.” KOVÁCS-FENYVESI, *Ungnád Dávid*, 1986, 217.

36 Jelzete: *Röpl. 300*.

Rövidítve idézett szakirodalom

Ács 2002

Ács Pál, *Sásvár bég históriája. Historia cladis Turcicae ad Naduduar, 1580*, in *Hadtörténeti Közlemények* 115 (2002), 381–388.

Ács, kiad., RMKT XVI/11, 1999

Régi Magyar Költők Tára, XVI. századbeli magyar költők művei: Kozárvári Mátyás, Decsi Gáspár, Decsi Mihály, Tolnai Fabricius Bálint, Pécsi János, Murád dragomán (Somlyai Balázs), Szepesi György, Vajdakamarási Lőrinc, Skaricza Máté, Zombori Antal, Tardi György, Tasnádi Péter, Hegedüs Márton, Moldovai Mihály és ismeretlen szerzők énekei, 1579–1588, Új folyam 11, sajtó alá rend. Ács Pál, Budapest, Akadémiai Kiadó–Orex Kiadó, 1999.

Balásfi 1616

Epinicia Benedicto Nagi, alias Soce, ludi Kőszegbiensis, sui nescio, sibimet nocenti, vetulo, sed nimium rudi, ignaro, et Diobolari Paedotribae cantata, Posonii, [Typ. archiepiscopalis], 1616 (RMNy 1118).

Balázs 2001

Balázs Sándor, *Nádudvar története – A kezdetektől 1944. október 17-ig*, készítette id. Balázs Lajos adatainak felhasználásával, Budapest, Tarsoly, 2001.

Bschlagngaul 1580

Caspar Bschlagngaul, *Ein news Liedt von dem Scharmützel und Niderlag [...] wider den [...] Türcken, geschehen [...] zwischen Horttuwey und der Teyss, bey Groswarden, anno 2580* [...], Prag, Michael Peterle, [1580].

Bucelin 1672

Gabriel Bucelin, *Pars tertia, Germaniae topo-chrono-stemmatographicae sacrae et profanae, in qua brevi admodum atque utili compendio, quae prima et secunda parte desiderari poterant* [...], Francofurti ad Moenum, Christianus Balthasarus, 1672.

Calepinus 1555

Ambrosii Calepini Dictionarium [...], Venetiis, Ioan. Gryphius excudebat, 1555.

Calepinus 1586

Ambrosii Calepini Dictionarium decem linguarum [...], Lugduni, [Michael], 1586.

Calepinus 1912

Calepinus latin–magyar szótára 1585–ből, szerk. Melich János, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1912.

Calvin 1544

Ioannes Calvinus, *Epinicion, Christo cantatum*, Genevae, per Ioannem Girardum, 1544.

Eiseler 1581

Epinicion carmen Laurentii Eiseleri Viennensis in laudem Generosiss[imi] Baronis, D[omini] Caroli Rueberi etc. eiusque Victoriam de Turcis, Argentorati, s. t., 1581 (VD16 E 757).

Epitaphia 1585

Epitaphia quaedam, et Carmina Funebria, in obitum Magnifici [...] Dn. Iohan. Rueberi In Pyxendorph et Graevenverda, Equitis aurati, L. Baronis Austriaci, et Comitum in Saaros [...] Consiliarii atq. Polemarchi in superiore Hungaria, etc. Qui III. Iduum Martii ad antiqui Calendar. computationem Anno salutiferi partus M.D.XXCIII. Saarossii pie decessit, Tubingae, Apud Alexandrum Hockium, 1585.

Frischlin 1601

Nikodemus Frischlinus, *Operum poeticorum [...]*, Argentorati, Haeredes Bern. Iobini, 1601.

Gogreff 1579

Mento Gogreff, *Mentonis Gogrevii von Lupfurt, der H. Schrift designierten D. Glaube, Bekentnus und Lehre von wahrer wesentlicher Gegenwertigkeit, Exhibition und Empfahung des wahren Leibs und Bluts Christi im h. Abendmal*, Bartfeld, Guttgesel, 1579 (RMNy 424).

Imre 1995

Imre Mihály, „Magyarország panasza” – *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995.

Istvánffy 1622

Nicolai Istvanffy Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV, Coloniae Agrippinae, Antonius Hieratus, 1622.

Kochanowski 1583

Ioannes Cochonovius, *Ad Stephanum Bathorrhheum Regem Poloniae inclytum Moscho debellato, et Livonia recuperata. Epinicion. Anno a Christo nato M. D. LXXXII.*, Cracoviae, In Officina Lazari, 1583.

Kovács–Fenyvesi, *Ungnád Dávid*, 1986

Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai, kiad. Kovács József László és Fenyvesi László, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986 (Magyar ritkaságok).

Leodegario 1558

Leodegario à Quercu, *Epinicia de receptis Caletis, Parisiis*, Apud viduam P. Attignant, ad aedem D. Cosmae in vico Citharae, 1558.

Monok 2022

Monok István, *Az ottománokkal kapcsolatos elzászi és bázeli kiadványok – a Laurentius Eiseler-nyomtatvány tágabb információ-történeti összefüggésben*, – lásd kötetünkben 67–96.

Pachnelithus 1572

A. Pachnelithus, *Epinicion eucharisticum, pro admiranda victoria, contra Turcicam classem [...]*, Augusta Vindelicorum, Kriegstein, 1572 (VD16 P 57).

Pálffy 1997

Pálffy Géza, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*, *Történelmi Szemle*, 39 (1997), 257–288.

Pálffy 2015

Pálffy Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Budapest, MTA BTKI, 2015 (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések).

Pilcius 1583

Casparus Pilcius, *Meditationes piae, vario metri genere ex evangelii concinnatae, quibus etiam alia quaedam pia carmina sunt adiecta*. Bartphae, David Guttgesel, 1583 (RMNy 521).

Plutarkhosz 1978

Plutarkhosz, *Párbuzamos életrajzok*, I–II., Budapest, Magyar Helikon, 1978 (Bibliotheca Classica).

Ravinius 1541

Hieronymus Eccardus Ravinius, *Omnipotentí atque invictissimo Ihesu Christo. De morte et inferis magnifice Triumphanti epinicion* [...], s. l., s. t., 1541.

Schoppe–Pareus 1598

Konrad Schoppe, Johann Philipp Pareus, *Prospionemata epinicia* [...], Heidelberg, Typis Christophori Leonis & Johannis Lanceloti, 1598 (VD16 ZV 14129).

Siber 1556

Adamus Siberus, *Poematum sacrorum libri XVI*, Basileae, Ioannes Oporinus, 1556.

Szepesi 1581

Historia cladis Turcicae ad Nadudvar, nec non victoriae Ungarorum, duce [...] Francisco Geszti. A. D. 1580. 19. Iulii, Kolozsvár, Heltai Gáspárné, 1581.

Szilágyi, kiad. *Szamosközy István...*, 1876

Szamosközy István történelmi maradványai, 1566–1603. Az erdélyi fejedelmek birtokában volt eredeti példányról. Második kötet, 1598–1599, kiad. Szilágyi Sándor. Budapest, Akadémia, 1876 (Monumenta Hungariae Historica = Magyar Történelmi Emlékek, 28).

Takáts 2010

Takáts Sándor, *Régi magyar kapitányok és generálisok*, Budapest, Magyar Ház, 2010.

Takáts–Eckhart–Szekfű, *Budai basák*, 1915

A budai basák magyar nyelvű levelezése, I. 1553–1589, szerk. Takáts Sándor, Eckhart Ferencz, Szekfű Gyula, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Franklin, 1915.

Tózsá-Rigó 2022

Tózsá-Rigó Attila, *Bécsi üzleti szereplők és a hegyaljai bor kereskedelme a 16. század második felében, különös tekintettel az Eiseler családra*, – lásd kötetünkben.